कक्षा आठको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन

सुरेन्द्र रानामगर

त्रि.वि. दर्ता नं. ९-२-२१४-६७५-२००८

परीक्षा क्रमाङ्कः २१४०१६०

क्याम्पस दर्ता नं.: १२६

वि.सं. २०६८/०६९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह (एम. एड्.) दोस्रो वर्ष नेपा. शि. ५९८को आंशिक प्रयोजनको लागि प्रस्तुत

शोध पत्र

शिक्षा शास्त्र सङ्काय

श्री सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

कोशीहरैंचा न.पा.- १, मोरङ

वि.सं. २०७२

सन् २०१६

प्रतिबद्धता पत्र

प्रस्तुत "कक्षा आठको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन" शीर्षकको शोधपत्र मेरो आफ्नै प्रयास र सहभागितामा तयार पारिएको हो । यसमा संलग्न गरिएका तथ्याङ्कहरु यथार्थ र वास्तविक छन् । यो शोधपत्र मार्फत कोही र कसैमाथि पर्न जाने असरको जिम्मेवारी म स्वयम् हुने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु ।

....

मिति :....................

(सुरेन्द्र रानामगर)

शोधार्थी

शोध निर्देशकको सिफारिस

मिति :........................

सिफारिस पत्र

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको नेपाली भाषा शिक्षा विषयको नेपा. शि. ५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत "कक्षा आठको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्द भण्डारको अध्ययन" शीर्षकको शोधपत्र शोधार्थी सुरेन्द्र रानामगरले अत्यन्त मिहिनेत र लगनशीलताका साथ तयार पार्नुभएको हो । प्रस्तुत शोधपत्र सम्बन्धित प्रयोजनका लागि उपयुक्त रहेकोले यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि मूल्याङ्कन समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

....

दीपकप्रसाद न्यौपाने

शोधनिर्देशक

कृतज्ञता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस कोसीहरैंचा मोरङ शिक्षा शास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम. एड्.) नेपाली विषय नेपा शि ५९८ को प्रयोजनका लागि "कक्षा आठको नेपाली पाठ्यपुस्तकको निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन" शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार पारिएको हो । वर्तमान समयमा नेपाली भाषाले राष्ट्रभाषा, सम्पर्क भाषा, दोस्रो भाषा, पहिलो भाषा तथा विदेशी भाषाका रुपमा विविध क्षेत्र र परिधिलाई आत्मसात गरेर उल्लेखनीय भूमिका निर्वाह गर्दै आएको कुरा कसैबाट छिपेको छैन । यस सन्दर्भमा नेपाली भाषामा समुचित र सम्यक रुपले दक्षता विकास गराउन समस्त नेपाली भाषाको विद्यार्थीहरूलाई उनीहरूको आवश्यकता र तह अनुसार पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक एवम् शिक्षण विधि चयन गर्नु नितान्त जरुरी छ। यही कुरालाई मनन गरी प्रस्तुत शोध छनोट गरिएको हो ।

यस शोधकार्यलाई विश्वसनीय र वैध सर्वप्रथम कक्षा आठको नेपाली किताबबाट शब्द सङ्कलन गरी नेपाली प्रयोगात्मक शब्दकोशको सहारा लिइएको छ । यो शोधपत्र तयार गर्न धेरैजना महानुभावहरूको अमूल्य सहयोग प्राप्त भएको छ । सर्वप्रथम यस शोधकार्यको शीर्षक छनोट देखि लिएर शोध कार्यलाई सम्पन्न गर्नका लागि आवश्यक निर्देशन, सुझाव र सहयोग प्रदान गर्नुहुने श्रद्धेय शोध निर्देशक गुरु दीपकप्रसाद न्यौपानेज्यूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । यसरी नै यस शोधकार्यलाई अगाडि बढाउने क्रममा विशेष प्रेरणा दिनुहुने आदरणीय गुरु तथा विभागीय प्रमुख अमृतप्रसाद आचार्यज्यू प्रति पनि अन्तरात्मादेखि नै आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । यस शोध लेखनमा आवश्यक सहयोग पुऱ्याउनु हुन अनन्य मित्रद्वय प्रकाश भट्टराई र रोचक सापकोटा पनि धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ । त्यसैगरी यस शोधकार्यलाई कम्प्युटर टङ्कनमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने दुर्गा खरेलज्यूलाई पनि कृतज्ञता व्यक्त गर्न चाहन्छु । साथै यस कार्यमा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष सहयोग पुऱ्याउनुहुने गुरुवर्ग, मित्रवर्ग तथा आफन्तहरूलाई उहाँहरूको अमूल्य सहयोग र सुझाव प्रति यथोचित कृतज्ञता व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

अन्त्यमा मलाई यस धरतीमा पाइला टेकाएर बाँच्न सिकाउनु हुने मेरा परम पूजनीय माता-पिता प्रति सभक्ति कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । साथै प्रत्येक पाइलामा सधै साथ दिने मेरी जीवनसङ्गिनीलाई पनि मुरी मुरी धन्यवाद दिन चाहन्छु । यस शोधकार्यले सम्बन्धित क्षेत्रका विद्यार्थी, शिक्षक र शिक्षानुरागीलाई अपेक्षित लाभ पुऱ्याउन सकोस् भन्ने अभिलाषा समेत प्रकट गर्दछु ।

मिति :…………………

……………………

सुरेन्द्र राना मगर

शोधसार

प्रस्तुत अध्ययन कक्षा ८ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ । यस अध्ययनको उद्देश्य कक्षा ८ को नेपाली पाठ्यपुस्तकभित्र निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको पहिचान गर्नु, उक्त पाठ भित्र समावेश शब्दहरूको स्रोत पत्ता लगाउनु, पाठभित्र प्रयुक्त शब्दहरूको पदवर्ग, बनोट र आवृति पत्ता लगाउनु रहेको छ । यस अध्ययनको परिच्देछ एकमा अध्ययनको पृष्ठभूमि, समस्या कथन, अध्ययनको उद्देश्य, महत्त्व, अनुसन्धानात्मक प्रश्न, परिसीमा, औचित्य तथा पारिभाषिक तथा प्राविधिक शब्दहरूको उल्लेख गरिएको छ । त्यसैगरी परिच्छेद दुईमा पूर्वकार्यलाई प्रस्तुत गरिएको छ । यस परिच्छेदमा दशओटा शोधग्रन्थहरूलाई पूर्वकार्यको उपयोगिता र सैद्धान्तिक अवधारणात्मक ढाँचा समेत प्रस्तुत गरिएको छ । यस अध्ययनको परिच्छेद तीनमा अध्ययनको ढाँचा र विधि, नमुना छनोट, अध्ययनको क्षेत्र, तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन तथा तरिका, तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया र तथ्याङ्कको व्याख्या तथा विश्लेषण प्रक्रियाको उल्लेख गरिएको छ । यस अध्ययन पुस्तकालय विधिमा आधारित भएको हुँदा पुस्तकालयमा सङ्ग्रहित पाठ्यपुस्तक, पत्रपत्रिका, शोधपत्र आदिबाट सामग्री सङ्कलन गरी विश्लेषण समावेश गरिएको छ । जसमा कक्षा आठमा समाविष्ट चारवटै निबन्धहरूमा प्रयुक्त शब्दहरूलाई छुट्टाछुट्टै भागमा विश्लेषण गरिएको छ । निबन्धमा प्रयुक्त शब्दहरूलाई तालिकाद्वारा वर्णानुक्रममा राखी तिनको पदवर्ग, स्रोत, आवृति र बनोट देखाइएको छ । त्यसैगरी समग्र रुपमा पनि चारवटै निबन्धको सम्पूर्ण शब्दहरूलाई तालिकाद्वारा पदवर्ग, स्रोत, आवृति र बनोटका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । तालिकालाई अझ स्पष्ट पार्नका लागि स्तम्भचित्र र वृत्तचित्रमा समेत देखाउने प्रयास गरिएको छ । परिच्छेद पाँचको पहिलो भागमा निष्कर्ष राखिएको छ । आयामका दृष्टिले सबै निबन्धहरु मध्यम खालका पाइन्छन् । तत्सम शब्दको तुलनामा तद्भव शब्द केही कम प्रयोग भएको पाइन्छ भने आगमन्तुक शब्द नगण्य मात्रामा प्रयोग भएको पाइन्छ । पदवर्गका दृष्टिले हेर्दा नाम शब्द अत्यन्तै बढी प्रयोग भएको पाइन्छ भने निपात शब्द अत्यन्तै कम र विष्मयादिवोधक शब्द प्रयोग नै नभएको पाइन्छ । त्यसैगरी दोस्रो भागमा सुझाव समेटिएको छ । सुझावलाई नीतिगत तहको लागि सुझाव, अभ्यास तहका लागि सुझाव र अनुसन्धान तहको लागि सुझावहरू दिई यस अध्ययनलाई अन्त्य गरिएको छ ।

प्रस्तोता

सुरेन्द्र राना मगर

विषयसूची

परिच्छेद एक : परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि १

१.२ समस्या कथन २

१.३ अध्ययनको उद्‌देश्य ३

१.४ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू ३

१.५ अध्ययनको महत्त्व ३

१.६ अधययनको सीमा ४

१.७ पारिभाषिक तथा प्राविधिक शब्दहरू ४

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरवलोकन र अवधारणात्मक ढाँचा

२.१. सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरवलोकन ६

२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरवलोकन ७

२.३ पुनरवलोकनको उपादेयता ९

२.४ सैद्धान्तिक/अवधारणात्मक ढाँचा १०

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि र प्रक्रिया

३.१ अध्ययनको ढाँचा ११

३.२ नमुना छनोट ११

३.३ अध्ययनको क्षेत्र ११

३.४ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन र तरिका ११

३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया १२

३.६ तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण प्रक्रिया १२

परिच्छेद चार : व्याख्या र विश्लेषण

४.१ परिचय १३

४.२ ग्रन्थचित्र निबन्धमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको विश्लेषण १४

४.२.१ पदवर्गका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण २६

४.२.२ स्रोतका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण २७

४.२.३ आवृतिका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण २७
४.२.४ बनोटका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण २८
४.३ प्रकृति र वातावरण निबन्धमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको विश्लेषण २८
४.३.१ पदवर्गका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ४३
४.३.२ स्रोतका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ४४
४.३.३ आवृतिका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ४४
४.३.४ बनोटका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ४५
४.४ कम्प्युटर र इन्टरनेट निबन्धमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको विश्लेषण ४५
४.४.१ पदवर्गका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ५८
४.४.२ स्रोतका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ५९
४.४.३ आवृतिका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ५९
४.४.४ बनोटका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ६०
४.५ नेपाली संस्कृति निबन्धमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको विश्लेषण ६०
४.५.१ पदवर्गका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ७९
४.५.२ स्रोतका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ८०
४.५.३ आवृतिका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ८०
४.५.४ बनोटका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ८१
४.६ कक्षा आठको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधामा प्रयुक्त सम्पूर्ण शब्दभण्डारको व्याख्या एवम् विश्लेषण ८१
४.६.१ पदवर्गका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ८२
४.६.२ स्रोतका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ८४
४.६.३ आवृतिका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ८५
४.६.४ बनोटका आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ८७

परिच्छेद पाँच : निष्कर्ष र सुझाव

५.१ निष्कर्ष ८९
५.२ सुझावहरू ९०
५.२.१ नीतिगत तहका लागि सुझाव ९०
५.२.२ अभ्यास तहका लागि सुझाव ९२
५.२.३ अनुसन्धान तहका लागि सुझाव ९२

तालिका सूची

तालिका नं. १ पदवर्गको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण २६

तालिका नं. २ स्रोतको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण २७

तालिका नं. ३ आवृतिको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण २७

तालिका नं. ४ बनोटको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण २८

तालिका नं. ५ पदवर्गको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ४३

तालिका नं. ६ स्रोतको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ४४

तालिका नं. ७ आवृतिको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ४४

तालिका नं. ८ बनोटको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ४५

तालिका नं. ९ पदवर्गको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ५८

तालिका नं. १० स्रोतको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ५९

तालिका नं. ११ आवृतिको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ५९

तालिका नं. १२ बनोटको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ६०

तालिका नं. १३ पदवर्गको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ७९

तालिका नं. १४ स्रोतको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ८०

तालिका नं. १५ आवृतिको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ८०

तालिका नं. १६ बनोटको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ८१

तालिका नं. १७ पदवर्गको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ८२

तालिका नं. १८ स्रोतको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ८४

तालिका नं. १९ आवृतिको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ८५

तालिका नं. २० बनोटको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ८७

स्तम्भचित्र सूची

स्तम्भचित्र नं. १ पदवर्गको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ८३
स्तम्भचित्र नं. २ स्रोतको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ८४
स्तम्भचित्र नं. ३ आवृतिको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ८६
स्तम्भचित्र नं. ४ बनोटको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ८७

वृत्तचित्र सूची

वृत्तचित्र नं. १ पदवर्गको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ८३
वृत्तचित्र नं. २ स्रोतको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ८५
वृत्तचित्र नं. ३ आवृतिको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ८६
वृत्तचित्र नं. ४ बनोटको आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण ८८

सङ्क्षिप्त शब्द सूची

ना.	: नाम
वि.	: विशेषण
सर्व.	: सर्वनाम
क्रि.	: क्रिया
क्रियो.	: क्रियायोगी
नायो.	: नामयोगी
संयो.	: संयोजक
नि.	: निपात
तत्स.	: तत्सम्
तद्.	: तद्भव
आ.	: आगन्तुक